

Gregor CERINŠEK
Inovacijsko-razvojni inštitut
Univerze v Ljubljani

Clifford Geertz
Interpretacija kultur
Založba Aristej, Maribor 2019,
474 strani, 32,00 EUR
(ISBN 978-961-220-127-2)

»Tako kot človeška življenja tudi družbe vsebujejo svoje lastne interpretacije. Le naučiti se moramo, kako priti do njih.« (str. 452) S to mislijo ameriški kulturni antropolog Clifford Geertz sklene zadnje poglavje svojega znamenitega dela *Interpretacija kultur*; slovenski prevod je nedavno izšel v zbirki Dialogi založbe Aristej. Monografija, ki je prvič prišla na knjižne police leta 1973, njeni spisi pa so nastali v desetletju pred tem, je v dobršni meri preusmerila tok družboslovne misli in razgrnila alternativo takrat prevladujočim funkcionalističnim, marksističnim in strukturalističnim pogledom na kulturo. Kot se slikovito izrazi sam avtor: »Človek je žival, viseča v mrežah pomenov (angl. *webs of significance*). Te mreže so kultura. Njena analiza potemtakem ne more biti eksperimentalna znanost v iskanju zakona, temveč interpretacijska v iskanju pomena.« (str. 16) Kot glavni zagovornik hermenevitične oz. interpretativne metode je v antropološkem raziskovanju populariziral uporabo koncepta »zgoščene-ga opisa« (v angleškem izvirniku *thick description*), ki ga je kot način intelektualnega prizadevanja oz. »izpopolnjene znanstvene pustolovščine«

prvi uporabil britanski filozof in lingvist Gilbert Ryle.

Zgoščeni opis je Geertzov slogan, stališče, vodilo, kot metodološki pripomoček pa predstavlja bistvo njegove etnografije. Kot pravi sam: »Etnografija je zgoščen opis.« (str. 21) Antropologu omogoči opisovanje in poglobljeno razumevanje ter osmišljanje človeškega življenja na način, da se osredotoča na njegove različne podrobnosti, partikularnosti, vsakdanjosti, mimobežnosti, banalnosti. Zato je potrebno narediti korak stran od uniformnega pogleda na človekovo naravo ter razumeti človečnost kot bistveno v svoji različnosti in svojem dejanskem in neposrednem izrazu. Večina v knjigi zbranih spisov so empirične raziskave, ki preučujejo družbeno življenje s perspektive simbolnih dejanj, torej takih, ki imajo določen pomen. Etnografija raziskuje simbolne sisteme in strukture pomenov kot bistvene elemente določene kulture; ti pa se med sabo prepletajo, dopolnjujejo, nalagajo eden na drugega ter so hkrati nenavadni, nejasni in nepravilni.

Geertz kulture ne razume kot univerzalne nadčloveške moči, torej kot nekaj, čemur je mogoče vzročno pripisati družbene dogodke, obnašanja, institucije in procese. Zato v nasprotju s pozitivistično tradicijo antropolog svojega raziskovanja ne začne z dovršenimi hipotezami, ki bi jih nato prenesel na oddaljen teren in preveril s sistematičnimi postopki. Namesto tega kulturo prepozna kot kontekst, znotraj katerega je mogoče analizirati in zgoščeno opisati prepletene

sisteme pomenov človeškega življenja. Na ta način pa se s polja družbene mehanike premaknemo na polje družbene semantike, antropologijo pa približamo humanističnemu polju vednosti. Antropološki spisi so interpretacija in so – kot pravi Geertz – fikcija v smislu, da so »nekaj narejene-ga«, »nekaj ukrojenega«, kar pa seveda ne pomeni, da so neresnični. Zato je kulture moč brati kot besedila, kot skupek tekstov, zgrajenih iz družbene snovi. Antropologova naloga je, da opazuje in poišče kulturne tekste, ki so ljudem te družbe pomembni, in da jih opiše, in to ne samo na način, kot jih razumejo oni, temveč da razgrne, kako ta besedila osvetljujejo različne družbene vidike. Kulturna analiza je ugibanje pomenov, ocenjevanje ugibanj in izpeljava pojasnjevalnih sklepov iz ugibanj. Tehtnosti razlag ne merimo po količini neinterpretiranih podatkov, temveč po moči znanstvene domišljije, ki nas pripelje v stik s tujimi življenji. Ali, kot pravi Geertz, namen interpretativnega pristopa h kulturi je, da nam pomaga pridobiti dostop do pojmovnega sveta, v katerem naši subjekti živijo, tako da se lahko, v razširjenem pomenu te besede, z njimi pogovarjamo.

Podobno kot je Bronislaw Malinowski svoje znanstvene temelje vzpostavil in poglobil na podlagi preučevanja življenja in kulture prebivalcev Trobriandskih otokov, je Clifford Geertz svoje poglobljene etnografske opise črpal predvsem iz Indonezije. Širši javnosti so sicer najbolj poznani njegovi zapiski o petelinjih bojih na Baliju (15. poglavje), sam pa bi za

ponazoritev opisanih prvin Geertzove antropologije želel izpostaviti spektakularno kulturno predstavo, prav tako z Balija, ki jo zaznamuje ritualni boj med čarovnico Rangdo ter prikupno pošastjo, imenovano Barong (4. poglavje). Rangda, hudičevska ostudna podoba, prikazana kot stara vdova, pride v deželo, da bi razširila kugo in smrt. Barong, neke vrste križanec med nerodnim medvedom, bedastim kužkom in ošabnim kitajskim zmajem, ji nasprotuje. Njun prepir se med predstavo izraža kot spopad med hudobnim in komičnim z neodločenim izidom. Kontrast med zlobo in nizko komedijo ni vedno popoln in ravno odnosi med njima so srž drame, ki za Balijce ni samo spektakel, ki ga je treba gledati, temveč je obred, ki ga je potrebno izvesti. Gledalci se vanj ne ujamejo samo domišljjsko, temveč tudi telesno, z neposredno udeležbo. Obsedejo jih različni demoni in padejo v silovite in globoke transe, v katerih izvajajo izrazito nenavadna dejanja. Po približno petih minutah (ali pa včasih celo po več urah) se zbudijo in se sploh ne zavedajo, kaj so počeli, prepričani pa so, kljub amneziji, da so imeli najbolj izjemno in globoko zadovoljujočo izkušnjo, kar jo lahko ima človek. Velika bitka je končana, izid je vedno neodločen. Rangda ni bila premagana, vendar tudi ona ni osvojila ničesar.

Geertz se sprašuje, kaj se lahko naučimo o človekovi naravi in družbi iz tovrstne in iz tisoč podobnih posebnih izkušenj, ki jih odkrivajo antropologi. »Da so Balijci posebne vrste bitij, Marsovci iz Južnega morja? Da so

v osnovi ravno taki kot mi, vendar z nekaterimi posebnimi, dejansko postranskimi običaji, za katere se ni primerilo, da smo si jih prizadevali doseči? Da so prirojeno obdarjeni ali – celo – da jih instinkti vodijo v določene smeri, ne pa v nekatere druge? Ali da človeška narava dejansko ne obstaja in so ljudje čisto in preprosto tisto, kar iz njih naredi njihova kultura?» (str. 48) Tako kot petelinji boj ni zgolj gola zabava ali hazarderska izkušnja z materialnimi učinki, tako tudi pričujoči obred ne predstavlja zgolj določene verske ali estetske perspektive, temveč prežema življenja Balijscev onstran neposredno religioznega. Kot simbolna struktura jim vtiskuje pomen in omogoči, da lahko občutijo realnost na doumljiv način.

Opisani obred je umetniška oblika, njegova funkcija pa je interpretativna: je zgodba, ki si jo Balijsci pripovedujejo o samih sebi. In kot vsaka umetniška oblika – in s slavnimi petelinji boji ni nič drugače – tudi ta omogoči prepoznavanje vsakdanjega izkustva tako, da ga izrazi z dejanji in predmeti, katerih praktične posledice so odstranjene, sami pa so dvignjeni na raven čistosti, v kateri je mogoče njihov pomen ostreje artikulirati, dojeti in interpretirati. Prepletanje hudobnega in komičnega, ki ga slika boj med Rangdo in Barongom, oživlja in daje pomen zelo širokemu področju vsakdanjega obnašanja Balijscev. Če sledimo Geertzovim opažanjem, se v običajnem življenju Balijsci skorajda obsedeno izogibajo sporom. Mnogi žični trans pa omogoči prestop na drugo raven eksistence. Širi se kot

nebrzdana panika in projicira posameznega Balijsca iz vsakdanjega sveta, v katerem običajno živi, v tistega najbolj nevsakdanjega, v katerem živita Rangda in Barong. V transu pograbi tradicionalna bodala in se pridruži spopadu; raztogoteni in razočarani zaradi Rangdinega kasnejšega izginotja obrne bodala proti lastnim prsim in se pričnejo zabadati, goltati žive piščance in iztrebke, se v krčih valjajo v blatu, govorijo neznane jezike, posnemajo spolni odnos itd. Tako kot pri petelinjih bojih se prikazujejo kot divji in morilsko nastrojeni, z maničnimi eksplozijami instinktivne krutosti in nebrzdane togote. In nenazadnje, kot pravi Geertz, petelinji boj je »zares resničen« samo za peteline. Kot kulturna podoba, fikcija, model, metafora je namreč izrazno sredstvo. Njegova vloga ni v tem, da gasi ali razvema družbene strasti, temveč da jih prikaže. S tem ko poveže ponos z osebnostjo, osebnost s petelini in peteline z uničenjem, nazorno prikaže razsežnost balijskega izkustva, ki je navadno močno prikrita.

Geertz povzema Northopa Frya, ko pravi, da si Macbetha ne bomo ogledali zato, da bi se kaj naučili o zgodovini Škotske, temveč da bi izvedeli, kako se počuti človek, potem ko je dobil kraljestvo in izgubil svojo dušo. Ravno tako gredo Balijsci na petelinji boj predvsem za to, da bi ugotovili, kako se počuti običajno zadržan in zbran človek (Balijsce) po vseh napadih, izzivanju, žaljenju in ponižanju, ki ga na koncu privedejo bodisi do popolne zmage bodisi do popolnega poloma. Petelinji boj, prav tako kot

spopad med Rangdo in Barongom, je en od »paradigmatskih človeških dogodkov«, ki nam povedo, kaj bi se zgodilo, če bi bilo življenje umetnost. So simbolne reprezentacije, ki omogočajo spoznavanje etosa kulture in razsežnosti lastne subjektivnosti. Skupaj so zbrane teme s skoraj vseh ravni balijskega izkustva, npr. živalska okrutnost, moški narcizem, hazardiranje, rivalstvo med statusi, množična razvnetost, krvna žrtev.

Potrebno je poudariti, da ceremonialni obred »Rangda in Barong« – podobno kot petelinji boj – ne ponuja univerzalnega ključa za razumevanje življenja na Baliju, podobno kot na primer jurjevanje ali martinovanje ne dajeta celovitega vpogleda v razumevanje slovenske kulture. Zgodba morda poda zgolj en, nepopoln vidik življenja; včasih ji lahko drugi kulturni teksti celo oporekajo. Zato je po Geertzovem mnenju kulturo nekega ljudstva treba razumeti kot skupek tekstov in jih obravnavati, »kot da govorijo nekaj o nečem«. Interpretacijska antropologija vseskozi išče ravnovesje med tovrstnimi partikularnostmi kulture oz. posebnimi interpretacijami »človeka z malim č« ter med temeljno enotnostjo človeštva oz. »Človeka z velikim Č«.

Čeprav bomo čez tri leta praznovali že okroglo petdeseto obletnico izida Geertzove *Interpretacije kultur*, je njegovo delo še vedno aktualno kot primer ubesedenja znanosti, ki ne temelji toliko na iskanju univerzalnega in popolnega konsenza, temveč stremi k izčiščenju razprave in izboljšanju natančnosti, s katero

antropologinje in antropologi nadgrajujejo dognanja drug drugega. Poleg strokovne javnosti je knjiga primerna tudi za širši krog bralcev, ki bi rad izvedeli več o indonezijski družbi v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, o različnih kulturnih podrobnostih in pripadajočih simbolnih formah. Rok ji ne bo potekel ravno zaradi Geertzove sposobnosti in večno aktualne etnografske drznosti opisovati in razlagati kulturne podrobnosti onkraj ustaljenih vzorcev, kar omogoča – kot pravi avtor sam – resnično srečati se s človečnostjo iz oči v oči.

Tanja BUDA

Fakulteta za socialno delo,
Univerza v Ljubljani

Darja Zaviršek, Natalija Djoković,
Laura Radešič, Katerina Meden,
Katja Đogić, Maruša Kožman
**Romske družine: priročnik
za razumevanje etične prakse
v socialnem delu in drugih
pomagajočih poklicih v podporo
slovenskim Rominjam in Romom**

Društvo Mozaik –
društvo otrok, Ljubljana 2019,
122 strani, 0,00 EUR (ISBN 978-961-
290-506-4)

Priročnik je prvo delo v slovenskem prostoru, ki obravnava tematično prakse dela z romskimi družinami. Potrebo po tovrstnem delu avtorice prikažejo skozi zgodovino strukturne diskriminacije, katere posledice lahko opazimo tudi danes, saj nekateri slovenski Romi zaradi diskriminacije

v sistemu pomoči še vedno živijo v neprimernih bivanjskih, zdravstvenih in socialnih razmerah. Priročnik je težko pričakovano gradivo, saj so v njem navodila in priporočila za potrebno ukrepanje strokovnih služb, ki posegajo na vsa življenjska področja romske skupnosti, posebno kjer slovenske romske družine živijo brez osnovnih pogojev za življenje. Priročnik pa poleg bogate teoretične vsebine ponuja številne etnografske opise primerov, s katerimi se srečujejo strokovne delavke na terenu in so bistveni pri razumevanju teoretičnih konceptov ter dajejo vpogled v vsakdanja življenja slovenskih Romov in Rominj ter v dolgoletno prakso strokovnih delavk in delavcev na področju dela z romskimi družinami.

Priročnik je orodje za vse strokovne delavke in delavce, ki se pri svojem delu srečujejo z romskimi družinami, koristi pa tudi Rominjam in Romom, da se informirajo o svojem položaju in o problemih, ki jih zadevajo. Glavne prednosti priročnika so dostopen jezik in razumljiv način pisanja ter opremljenost z neposrednimi napotki za delo. Priročnik se sklicuje na številne znanstvene vire, mednarodne konvencije, etične kodekse različnih strok in je podlaga za razumevanje transgeneracijske prikrajsanosti romskih družin, rasizma in kulturalizacije Romov in Rominj ter ponuja priložnost za spremembo in izboljšanje vsakdanjih življenjskih praks pri delu z romskimi družinami.

Današnji družbeni položaj romske skupnosti je tesno povezan z njenim zgodovinskim kontekstom,

zato se avtorice na začetku priročnika najprej osredotočijo na zgodovino evropskih in slovenskih Rominj ter Romov, da bi pojasnile izvore objektivizacije, etnizacije, kulturalizacije in patologizacije romske skupnosti. Sodobna pravno-formalna delitev Rominj in Romov na »avtohtone« in »neavtohtone« omogoča hierarhizacijo ljudi in učinkovitejšo upravljanje z njimi, saj se na posameznika gleda v prvi vrsti skozi prizmo časa bivanja na določenem ozemlju in ne iz perspektive pravic in potreb« (str. 11). Zgodovinski fenomen Romov kot grešnih kozlov se je ohranil vse do danes in je povezan z nastankom anticiganizma. Anticiganizem kot »ideologija, mentaliteta in politika, ki izhaja iz socialnih, religioznih, romantičnih in rasističnih elementov« ter številnih predsodkov o Romih in Rominjah (str. 15), je prisoten vse od prvega stika s tedanjimi evropskimi ljudstvi. Zgodovinsko gledano se anticiganizem kaže v sistemskem rasizmu in diskriminatornih evropskih politikah do Rominj in Romov. Vrhunec anticiganizma beležimo v času nacizma s preganjanjem in genocidom (*porrajmos*) nad Rominjami in Romi. Rasizem nad Romi se je nadaljeval tudi v obdobju socializma in po njem, kar je vidno še danes v obliki diskriminatornih socialnih politik in drugih politik evropskih držav.

Diskriminacija in socialne norme, ki so se obdržale vse do danes, avtorice predstavijo v kontekstu slovenskih romskih družin. Opozarjajo na ekonomsko pomanjkanje, ki se med romskimi družinami spreminja

v kulturo revščine ter na pozitivne in škodljive socialne norme; slednje namreč povzročajo škodo romski skupnosti in se prenašajo iz generacije v generacijo. Avtorice teorijo dopolnjujejo tudi s praktičnimi primeri in etnografskimi zapisi strokovnih delavk, ki opisujejo zgodbe deklic in žensk, ki so doživljale nasilje, otroško delo in diskriminacijo na podlagi spola. V zapisih iz terena se osredotočijo tudi na vprašanje prehoda iz otroštva otrok v mladostništvo in pokažejo, da gre za prehod, ki je za mnoge deklice nevaren, saj ga lahko zaznamuje mladoletno materinstvo.

Različne oblike diskriminacije, predsodki in škodljive socialne norme so prisotne tudi, ko govorimo o slovenski Romih v šolah. Avtorice opozarjajo na mlade Rominje in Rome, ki v mladosti ne pridobijo osnovne izobrazbe. Razlogi za to so najpogosteje revščine, selitve in zanemarjanje otrok, ki povzročijo, da so otroci v šoli manj uspešni. Čeprav se romskim staršem očita, da imajo do šole neustrezen odnos, pa je takšno obsojanje pristransko. Avtorice pokažejo, da so razlogi za to, da otroci ne prihajajo v šolo, pogosto v tem, da starši ne zaupajo sovražnim okoljem in da je revščina ovira, da bi otroke na šolo pripravili. Poleg zgoraj naštetih razlogov so prisotni še številni strukturni problemi na področju izobraževanja Romov (zanikanje šolskega osebjaja, da so v šoli prisotni tudi romski otroci; premalo specifične podpore romskim otrokom; romski otroci so pogosto objekt vrstniškega nasilja). Romski otroci so v šoli deležni

premalo spodbude s strani socialnih in drugih strokovnih delavk, posebno pri avtonomiji romskih deklet, kadar se te odločajo za izobraževanje, saj je podpora zunaj skupnosti zanje odločilnega pomena. Avtorice zato poudarjajo pomembno vlogo strokovnega osebjaja v šolah, centrih za socialno delo in drugih izobraževalnih ustanovah pri spreminjanju socialnih norm v romskih družinah (podpiranje deklic pri odločitvi za šolanje, upoštevanje etičnih načel pri delu z romsko družino).

V priročniku sta opisani zgodbi dveh romskih žensk, kjer se prepleta izkušnja zgodnje poroke, nasilja v družini in nasilja v partnerski zvezi. Avtorice navajajo, da je nasilje nad deklicami in ženskami rutinsko prezrto, normalizirano in kulturalizirano, ker večinska družba vidi Rome kot »drugačne«. Med drugim prikazujejo primere otroških porok romskih deklic in dečkov, ki so s strani številnih strokovnjakinj spregledane (str. 59). Prav tako avtorice opozarjajo na slabo duševno zdravje žensk, ki je posledica neučinkovite podpore za ženske z izkušnjo nasilja. Pri tem pojasnjujejo, da morajo biti strokovne delavke posebej pozorne na duševno zdravje Rominj, saj nanj vplivajo številni življenjski konteksti, kot so slab ekonomski položaj, neugodne bivanjske razmere, socialna izključenost, škodljive socialne in patriarhalne norme.

Reproduktivne pravice ter reproduktivno obnašanje so poleg patriarhalnih vzorcev in nadzora zaznamovale tudi zgodovinske izkušnje zlorab (prisilne sterilizacije) in socialna

distanca, katere posledici sta otežen dostop do zdravniških storitev ter neznanje med romskimi ženskami. Pomanjkanje reproduktivne avtonomije in neznanje ustvarjata posebno reproduktivno obnašanje in prakse, kot je večkratna umetna prekinitev nosečnosti, namesto uporaba kontracepcije. Avtorice zato naštevajo dejavnosti, ki naj bi jih izvajale socialne delavke, učiteljice, ginekologinje in drugo zdravstveno osebje pri podpori družinam na področju reproduktivnega zdravja in reproduktivnega obnašanja Rominj in Romov.

Avtorice se po pregledu in opisu dela strokovnih služb sprašujejo o etičnem ravnanju in delu strokovnjakinj in strokovnjakov glede romskih družin. Osredotočijo se na kodekse etike socialnih in drugih strokovnih delavk v socialnem varstvu, šolstvu, zdravstvu, sodstvu in policiji. Pri tem pa poudarijo nekatera etična ravnanja in standarde dela z romskimi družinami, kot so antidiskriminatorno delo, načelo obče dobrega, preprečevanje vseh vrst rasizma. Posebno pozornost avtorice namenijo odnosu, ki ga imajo strokovne službe do Romske kulture, saj kot opozarja Izjava o etičnih načelih globalnega socialnega dela, je beseda kultura »lahko včasih uporabljena kot krinka za kršenje človekovih pravic« (str. 84). Za bolj učinkovito etično prakso avtorice pozivajo k samorefleksiji lastnega dela vse strokovnjakinje in strokovnjake, ki pri prihajajo v stiku z romskimi družinami.

Ključno pri etičnem delu z otroki in romskimi družinami je

razumevanje strukturne prikrajšanosti odraslih Romov in Rominj ter z njo povezanega transgeneracijskega prenosa prikrajšanosti na otroke. Opisani etnografski primeri v priložniku, pripovedujejo o osebah, ki jih strokovne službe težko dosežejo. Ob enem avtorice opozarjajo tudi na opustitev etičnega ravnanja strokovnih delavk v socialnem varstvu, ko govorimo o zaščiti romskih otrok. V skladu z etičnim načeli bi moralo delo socialnih in strokovnih delavk vsebovati na otroka usmerjeno perspektivo. Socialne in strokovne delavke morajo pri svoji praksi z romskimi družinami imeti spretnosti na področju medkulturnih kompetenc, dela v skupnosti, zagotavljanju prevajalca v pomembnih situacijah, zaščiti ogroženega otroka, dejavno spodbujati socialno vključevanje, šolanje in izobraževanje, krepiti odpornosti otrok in mater, medstrokovno sodelovati in izobraževati, opraviti intersekcijsko perspektivo za oceno ogroženosti otroka ter uveljaviti zagovornišvo kot etično prakso.

Poleg dela v skladu s kodeksi etike, avtorice pozivajo strokovne delavke in delavce k uporabi in sklicevanju na mednarodne dokumente in priporočila za delo na področju romskih družin. Avtorice so pri pregledu mednarodnih dokumentov namenile pozornost tudi zgodnjim porokam, ki se dogajajo znotraj nekaterih romskih skupnosti. Zgodnje poroke so predstavljene v kontekstu mednarodnih konvencij, mednarodne in nacionalne zakonodaje, prakse številnih mednarodnih organizacij ter iniciativ

za zaščito deklic pred zgodnjimi porokami.

Zdi se, da je prihodnost *Romani familije* tesno povezana z delom številnih strokovnjakinj in strokovnjakov, saj avtorice v priročniku ugotavljajo, da so romske družine, ki potrebujejo strokovno pomoč, v sistemu pomoči izpuščene in spregledane. V primeru nasilja nad romskimi ženskami in otroki se med strokovnimi delavkami in delavci pojavljajo predsodki v obliki etnizacije, kulturalizacije in patologizacije. Prav zato morajo strokovnjakinje in strokovnjaki razviti spretnosti ter slediti etičnim načelom »na otroka usmerjene perspektive«. Pri svojem delu potrebujejo medkulturne kompetence, s skupnostjo ter družinami, v katerih živijo Rominje in Romi, pa morajo razviti zaupen odnos.

Delo *Romske družine: priročnik za razumevanje etične prakse v socialnem delu in drugih pomagajočih poklicih v podporo slovenskim Rominjam in Romom* prikazuje primere dolgoletnih praks, ki so nastale na področju dela z romskimi družinami. Priročnik je v Sloveniji izredno pomembno gradivo, saj z napotki,

opozorili in predlogi ponudi možnost za razvoj novih paradig na področju dela z romskimi družinami. Govorimo o novih praksah, ki temeljijo na multidisciplinarnih in transdisciplinarnih strokovnih pristopih, kodeksu etike ter sistemskemu razumevanju položaja slovenskih Rominj in Romov. Posebna pozornost je namenjena odnosu do zaščite žensk in otrok pred revščino, nasiljem in škodljivimi socialnimi normami. Jasnost izražanja in opremljenost z etnografskimi primeri priročnik še bolj oplemeniti, zato ga priporočam v branje socialnim delavkam in delavcem ter vsem strokovnjakinjam in strokovnjakom, ki se pri svojem delu srečujejo z romskimi družinami, saj priročnik ponuja znanje za ravnanje, priporočila za delo v praksi in širše razumevanje položaja slovenskih romskih družin. Priporočam ga študentkam in študentom socialnega dela in drugim pomagajočim poklicem, ker bodo v njem našli teoretsko in praktično podlago za delo v praksi. Na koncu priročnik priporočam še vsem Rominjam in Romom, ki bodo v njem našli vire informacij o lastnem položaju in priložnost za opolnomočenje.